

הרב דוב לנדא

מראשי ישיבת גור בקרית הרצוג
ומראשי מערכת הכשרות של חוג חתם סופר בני-ברק

חלב נכרים*

ודעת הגאון רבי שמואל הלוי וואזנער שליט"א

בענין השגחה באמצעות מערכות וידאו

חליבות ביום, הרי שנצטרך 304 משגיחי כשרות. נכפיל זאת ב-5000 – גובה שכר משגיח - הרי שהתוצאה תהיה 1.520.000 ₪ (במילים מליון חמש מאות עשרים אלף ש"ח) שהם עלות ההשגחה לחודש. וזהו ממוצע בלבד אם לא נתייחס לעובדה שישנן רפתות קטנות רבות, וכן ישנן רפתות שחולבים בהם שלוש פעמים ביום ולא פעמיים.

ואם נקח בחשבון, שכיום צרכני החלב הנושא תוית מהדרין משלמים על כל ליטר חלב מהודר תוספת של בערך 7 אג', כאשר אין השגחה צמודה, כמה היה עליהם לשלם לו היתה השגחה צמודה של ממש.

עתה נעבור לדבר בנושא ההלכתי.

מדוע חלב נכרים אסור?

בחיפוש אחר טעם זה. במס' עבודה זרה (לה:): מובא, שסיבת האיסור היא שמא עירב בו העכו"ם חלב טמא. בירושלמי מובא, שהחשש הוא משום גילוי, שמא השאיר הנכרי את החלב מגולה ונחש הטיל בו ארס.

בכל מקרה, כיום אין מקפידים על גילוי משום שאין הנחשים מצויים בינינו, כנפסק בשו"ע יו"ד (סי' קט"ז סעיף א'). ולגבי חלב נכרים בשו"ע יו"ד (סי' קט"ו) מובא הטעם של חשש תערובת. וביד אפרים כתב שחשש זה הוא שאלה דאורייתא, ואיננו איוו גזירה דרבנן.

יהודים, האמונים על שמירת הכשרות, מקפידים לרכוש מוצרים כשרים בתכלית ההידור, ללא שום חשש ופקפוק, ולכן הם מקפידים, בין השאר, שחלב ומוצריו הבאים אל פיהם יהיו נכללים בכלל זה, וכמובן שלא יהיה בהם שום חשש חלב נכרי. אלא שאצל אנשים מסויימים נטשטשו הכללים מה נחשב לחלב נכרים ומה נחשב לחלב ישראל, ולכן בדברים דלהלן, ננסה לעשות לעצמנו סדר בנושא.

בראש ובראשונה נקדים ונאמר, לא שייך שכל החלב בארץ ישראל יהיה כשר למהדרין "חלב ישראל". וזאת משום שבארץ ישראל יש כיום ב"ה בערך מאה ועשרה אלף פרות חולבות (110.000), כאשר רפת ממוצעת משפחתית מונה כ-45 פרות, ואם תתאחדנה כמה משפחות לחליבה משותפת הם ימנו מקסימום 130 פרות. בקיבוצים נוכל למצוא רפת של 500 פרות, ואם יתאחדו הם יגיעו ל-700 פרות. הפרות נחלבות פעמיים או שלוש פעמים ביום. נצא ונחשב, אם נרצה שמשגיח יהיה צמוד כל שעת החליבה, הרי שנצטרך בכל רפת לכה"פ שני משגיחי כשרות. משגיחי כשרות אלה יעבדו, בדרך כלל, תמורת משכורת של לפחות 5.000 ₪ ברוטו במקרה הטוב ביותר, ואף אם נחלק 110.000 פרות לרפתות של 700 פרות, ונתעלם כלל שישנן רפתות קטנות שמונות עשירית מאלה, הרי שנקבל 157 רפתות. אם נכפיל ב-2 לשתי

* דברים שנאמרו בכינוס רבני אירופה בכריסל, חשון תש"ע.

במקום שבוודאי אין בע"ח טמא

נחלקו דעתם של הראשונים, האם במקום שבוודאי אין בעלי חיים שאינם טהורים, גם נחשוש שמא עירב החולב חלב שאינו טהור. (עי' אנציקלופדיה תלמודית ערך חלב של גוי עמ' קע"ה).

הפרי חדש (ס"ק ו') בסיום דבריו כתב: הכלל העולה, דבעיר שלא נמצא שם חלב טמא או שהוא יותר ביוקר מחלב טהור, מותר לקנות מהעכו"ם חלב שחלבו בלא ראיית ישראל כלל. וכן מצאתי המנהג פשוט פה אמשטירדאם, וכן נהגתי אני ג"כ זולת קצת יחידים הנוזהרים בה, אבל בעיר שנמצא שם חלב טמא, אף שאין לאותו עכו"ם שקונה ממנו דבר טמא בעדרו, מכל מקום צריך לראות קודם החליבה בכלי, אולי הניח שם חלב טמא, וגם צריך לראות כל החליבה מתחילה ועד סוף, או ביוצא ונכנס, או בעומד שם בצד העדר, באופן שלא יוכל לילך למקום אחר להביא חלב טמא לערבו עם זה. הא לאו הכי, אפילו בדיעבד אסור. ודלא כמור"ם בתורת חטאת וכו'.

בכל זאת, עי' דרכי תשובה שהביא את דברי הפרי חדש ועוד הסוכרים כמוהו, ולאחר מכן הביא בשם שיו"ר ברכה אות א' שנותן פנים מסבירות לדברי הפרי חדש. ומכל מקום סיים: ולעניין הלכה במקום שאין המנהג פשוט להקל - יש להחמיר וודאי, וכן פשטה ההוראה בכל גלילות טורקיי"א וארץ הצבי. ובשם ס' מטה אשר שהעלה לדינא, שכיון שרוב מנין ורוב בניין מקילין אין להחמיר מדינא. אך ממידת חסידות טוב להחמיר ובשם שבילי דוד שלאחר שהביא דברי הפרי חדש סיים, אבל אנו נגררים אחר הרמ"א. ובשם הבית מאיר, שהביא דברי הפרי חדש, ותמה אם יש מקום ועיר בעולם שלא יהיה בנמצא דבר טמא, וממילא היתר זה כפיתא שנפל בכירא. ובשם מנחה כלולה שהרבה להשיב ע"ד הפרי חדש, וכתב שאותן

בספר דרכי חיים אות נ' הביא, שהגה"ק מצאנו זצוק"ל אמר שקבל מהרב הגאון מלייפניג ז"ל (בעל הברוך טעם), איש מפי איש עד משה רבנו, שחלב שחלבו עכו"ם, ואין ישראל רואהו, אין הטעם האמיתי שמא יערבו בו חלב טמא, אלא שאת זאת גילו לנו חכמים, ויש טעם כמוס בדבר שחלב שחלבו עכו"ם אסור.

בדרשות החתם סופר (דרוש לו' טבת הספד על הגאון יד דוד עמ' פ"א כ'): לבסוף יתפתו בני ישראל ויבלו זמנם בחכמת חיצונים, עד שסוף סוף יתערבו אוה"ע בזה עמנו, ויתחילו לדרוש באגדות של דופי לאמר: מ"ט נאסר חלב בהמה טמאה? משום שמוליד חולי וטמטום, כך וכך עפ"י חכמת הטבע. וחכם גדול היה מרע"ה, אך א"כ טפשות היא לאסור חלב שחלבו נכרי ואין ישראל רואהו, וכיוצא באלו בכל המצוות. ולו חכמו ישכילו, כי יש בכל אלו טעמים אחרים גבוהים מעל גבוהים, ועל כל דבר ממונים מלאכים מטיבים ומריעים, ואז יבינו וישכילו כי כל גדרי חז"ל וגזרתם - יש להם שורש למעלה, אז ישימו מחסום לפיהם.

איזה חלב ייחשב לחלב נכרים?

במשנה מס' עבודה זרה (לה:): שנינו: ואלו דברים של עובדי כוכבים אסורין, ואין איסורן איסור הנאה, חלב שחלבו עובד כוכבים ואין ישראל רואהו.

ובגמ' שואלים, מה החשש בחלב, אם משום שהנכרי יחליף חלב טהור בטמא, הרי הדבר ניכר, שהטהור לבן והטמא ירוק. ואם משום שמא הוא ערבב בחלב חלב טמא, יעמידנו על ידי קיבה לגבינה, ויווכח לראות אם חששו אכן נכון, שהרי למדו: חלב טהור עומד (מתגבן), חלב טמא אינו עומד. ומתרצת הגמ': אכן אם זה עומד לגבינה - נכון הדבר, אולם כאן מדובר שאותו אדם צריך את החלב למאכל.

ומהר"ש דוראן בתשובה שבסוף התשב"ץ, וכן הוא דעת הרב מהרד"ף בספר מזמור לדוד. אמנם בשו"ת זרע אברהם תמה על מקילין בזה, וסומכין על שחלב טמא, כגון של גמלים, הוא ביוקר וחביב אצלם יותר מחלב טהור, דאין לסמוך על זה, שלפעמים מצטרך ליה לנכרי לזווי, ואין קונה ממנו, ומוכרו בערך החלב טהור. וכ"כ בעקרי הד"ט (חיו"ד סי' י"ב אות ו'). ובשם קהל יאודה, שכתב שיש לחוש גם במקום שחלב טמא ביוקר, משום כי לא כל העיתים שוים, שבזמן ששכיח לוקחים לרפואה וכיוצא אז הוא ביוקר, אבל כשאין צריכין לרפואה וכיוצא אין קונים חלב טמא, ואין לו קונים עליו, ומרויח הגוי מזיופו, במה שמערבו בחלב טהור, ליקח עבורו עכ"פ כמו שמשלמין בעד חלב טהור, ע"כ אסור בכל מקום. וכ"כ בשו"ת חקקי לב (חיו"ד סי' ל"א) לדינא.

א"כ איזה חלב ייחשב חלב ישראל?

במשנה מס' עבודה זרה (לט:): שנינו: ואלו מותרין באכילה חלב שחלבו עובד כוכבים וישראל רואהו.

בגמ' מובאת ברייתא: יושב ישראל בצד עדרו של עובד כוכבים, ועובד כוכבים חולב לו ומביאו לו, ואינו חושש. בגמ' מנסים להבין את הדברים, איך מדובר: אם אין לו דבר טמא בעדרו - פשוט הדבר שהחלב מותר, ואם יש דבר טמא בעדרו - מדוע מותר? ולכן מסיקים, שכאן מדובר שיש לו דבר טמא בעדרו, אלא שהישראל היושב בצד עדרו של העכו"ם לא יראה את החליבה רק אם יעמוד. והייתי חושב שמאחר וכשהוא יושב הוא לא רואה את החליבה, נחשוש שמא יביא הנכרי חלב האסור וערב בחלב המותר. בא התנא להשיעני, שמכיון שהישראל במקום - מפחד הנכרי ולא יערב חלב טמא בטהור.

בעלי התוספות מקשים במקום, מדוע

המקומות באשכנז שאינם נזהרים מחלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו, בוודאי גדול עוונם מנשוא. והרבנים שלהם יתנו לעתיד את הדין וכו'. ובשם תשובה מאהבה, שאותן הסומכים עצמם על הפרי חדש להקל בזה טועים הם בשני טעיות, חדא דבטלה דעתו נגד כל הפוסקים, ועוד הלא הפר"ח בעצמו התנה בתנאי כפול, שלא יהיה מצוי חלב טמא כלל בכל העיר, וזה הוא דבר שאינו בגדר האפשר.

החכמת אדם (כלל ס"ז סעיף א') מביא את תשובת תשב"ץ (ח"ד סי' ל"ב) וכפתור ופרח, שהביאו בשם ספר העתים, שאם אין בכל אותה מדינה דבר טמא - מותר. וסיים: ויש מחמירים, וכיון שכל גדולי ראשונים ואחרונים אין אחד שיוכיר היתר זה, ש"מ שכולם קבלו עליהם כיש מחמירים, וא"כ הוא אצלנו ככל איסורין שקבלנו עלינו לפסוק כפוסק א', ואסור לשנות. וז"ל או"ה (כלל מ"ח דין ד'): כל עיר ועיר חייבים לנהוג כדעת הגדול והרב המנהיג הראשון שהיה באותו מקום מתחילה וכו', כשאין ב"ד האחרון גדולים מהם בתורה ובמניין, עכ"ל. ולכן אין כאן מקום לדברי הפרי חדש.

במקום שחלב טמא יקר

לעיל ראינו, שלדעת הפרי חדש במקום שהחלב טמא הוא יותר יקר אין לחשוש. כדברים אלה סבור הפרי תואר, וז"ל (ס"ק ב'): ולעניין דינא במקומותינו נראה דשרי לקנות מגוי חלב, הגם שלא ראהו ישראל ולא עמד בצד עדרו, והגם שיש דבר טמא בעדרו, דהא חלב בהמה טמאה נמכר בדמים יקרים לשרים וגדודיהם, וכמעט שוה על אחד ארבע מהחלב של טהורה, ובוודאי דלא מערבי ליה, אבל דרך מתנה - אסור, דהגוי חפץ הוא לרצות אהובו למצוא חן בעיניו, ויבחר לתת לו דבר חשוב וכו'.

ובדרכי תשובה (ס"ק ז') הביא את הדברים, והוסיף להביא שכן כתבו הרשב"ש

יוצא ונכנס

על אף שאמרנו לעיל, שצריך שיהיה ישראל בשעת החליבה, בכל זאת הסכימו הפוסקים, שאם יש שם ישראל שיוצא ונכנס - מועיל הדבר. כך כתב הפרישה (ס"ק ג') והש"ך (ס"ק ד'). והטו"ז (ס"ק ג') טוען שיוצא ונכנס עדיף על יושב מבחוץ בשעה שיש לו דבר טמא בעדרו.

לסיכום: אם נרצה שהחלב שאנו שותים יהיה מהדרין מלכתחילה, כפי שדורשים צרכני מהדרין, עלינו להקפיד שישראל יראה את תחילת החליבה, וקודם לכן נבדוק שהנכרי לא השאיר חלב טמא בכלי. וזאת אף במקום שאין לו בעדרו בהמות טמאות. לאחר מכן שיהיה נוכח בשעת החליבה, ואף יוצא ונכנס בשעת החליבה מספיק.

מצלמות

כאן נחזור לרישא של מאמרנו, ובו ציינו שלא תיתכן השגחה צמודה ואישית בכל שעות החליבה. בעקבות זאת הועלתה לפני מספר שנים הצעה, להתקין מצלמות ברפתות, שיצלמו ויתעדו את כל הנעשה ברפתות. מצלמות אלה תעקובנה אחר כל הנעשה שם, דבר שיועיל בשאלת חלב נוכרים, ובנוסף לכך גם לחליבת שבת, שנוכל לדעת בוודאות שנכרי חלב את הפרות ולא יהודי. היו שטענו שהדבר יגרור אחריו קולות ופרצות שונות, לדוגמה טענת ארגון ה-OU בארה"ב, שרבנות מסויימת באירופה הקישה את נושא המצלמות לרובוטים והחליטה לחלוב על ידי רובוטים ללא השגחה, בטענה שאין זה חליבת נכרים ואפשר לעקוב אחרי החליבה.

טענות אלה, ועוד רבות, הובאו בפני פוסקי דורנו, והם שהתירו לסמוך על המצלמות. אמנם הגר"ש וואזנר הוסיף הסתייגות מסויימת, שלא יסמכו על המצלמות בלבד, ויוסיפו ביקורים נוספים של משגיחים במקום.

מביאים בגמ' את הברייתא שאף אם הישראל לא רואה את החליבה - החלב מותר; הרי במשנה למדנו 'וישראל רואהו', משמע שאם אינו רואהו כל הזמן - החלב אסור. ומתריצים, שאין הכוונה דווקא שיראהו, אלא שאם יכול לראותו - החלב מותר.

המרדכי כתב שיש מוכיחין מכאן דאם ברור לנו דאין בהמה טמאה בעדרו, דמותר ליקח חלב מאותו עובד כוכבים, אפי' אין ישראל רואהו. וטעות הוא בידם, דא"כ היה לו להקשות אם אין דבר טמא בעדרו למה לי ישראל יושב בצד עדרו ורואהו?! אלא כך הפירוש: אם אין דבר טמא בעדרו - פשיטא, שביושב בצד עדרו מספיק הדבר, משום רבנו בנימין מקנטבוריא. וכן כתב ה"ר פרץ זצק"ל בפסקיו, דאפילו אין דבר טמא בעדרו - יש להחמיר, להיות הישראל שם בתחילת החליבה, פן יערב או ישים העובד כוכבים חלב טמא בכלי קודם שיבוא הישראל נכדי להרכין המדה].

להלכה נפסק בשו"ע יו"ד (סי' קט"ו סעיף א'): חלב שחלבו עובד כוכבים ואין ישראל רואהו - אסור, שמא יערב בו חלב טמא. היה חולב בביתו וישראל יושב מבחוץ, אם ידוע שאין לו דבר טמא בעדרו - מותר, אפילו אין הישראל יכול לראותו בשעה שהוא חולב. היה לו דבר טמא בעדרו והישראל יושב מבחוץ, והעובד כוכבים חולב לצורך ישראל, אפילו אינו יכול לראותו כשהוא יושב, אם יכול לראותו כשהוא עומד - מותר, שירא שמא יעמוד ויראהו, והוא שידוע שחלב טמא אסור.

הרמ"א מוסיף לדברים אלה: ולכתחילה צריך להיות הישראל בתחילת החליבה, ויראה בכלי שלא יהיה בכלי שחולבין בו דבר טמא. ונהגו להחמיר שלא יחלוב בכלי שדרכו של עובד כוכבים לחלוב בו, שמא נשארו בו צחצוחי חלב של עובד כוכבים. מיהו בדיעבד אין לחוש לכל זה וכו'. ואפילו ישראל קטן או קטנה מועילים, דהעובד כוכבים מרתת לפניהם.

כדירים הללו, וקבענו עשרים פעם יוצא ונכנס לכה"פ. וכן קיבלו לעשות לבקר כ-20 פעם בשנה, והשאר לסמוך על הראייה באמצעות המצלמות.

למעשה: כדי ליצור מצב שהחלב של היום יוכל לענות על דרישות המהדרין הגבוהות, ובהתחשב עם המגבלות שהוזכרו לעיל נזדקק לשימוש במצלמות. אך באם נרצה לסמוך על המצלמות, ושהחלב יהיה בתקן של מהדרין הנדרש, נתקין את המצלמות במקום שנוכל לראות תחילת החליבה, ונביט אל תוך הכלי לראות שהכלי ריק ואין בו חלב. כמו"כ נהיה בטוחים שאין בהמה טמאה באותו מקום, והמצלמות יצלמו את כל הפרות הנחלבות. בנוסף לכך נראה את החליבה, ועל הכל יהיה משגיח, שמפעם לפעם, לא בזמנים קבועים, יבוא לבקר אישית לראות מקרוב את הנעשה בשעת החליבה.

וז"ל במכתבו המתיר: הריני לאשר, כי ועדת מהדרין תנובה הציעו לפני את שאלתם בעניין השימוש במצלמות להשגחה על דירים של ערבים, כהשגחה המועילה על פי דין לעניין השגחה על חלב שנחלב ע"י נכרים. ולאחר שעיינתי בדברים, ובאופן הפיקוח שנעשה בעזרת המצלמות (שמצלמים את תחילת כל החליבות, וגם במהלכן וביניהן, באופן שהגוי בעל הדיר אינו יודע מתי מצלמים, ומקפידים לבדוק הצילומים מדי יום ביומו, כולל מוצ"ש על מה שהיה בשבת, הצילום נעשה הן על החליבה והן על מיכל החלב), הסכמתי לזה בצירוף דין שמהני יוצא ונכנס, כי ניתן לסמוך על הראייה באמצעות המצלמות לעניין השגחה שייחשב כחלב ישראל למהדרין, רק התניתי שלא ייסמכו רק על המצלמות, אלא שייבקרו גם מפעם לפעם

עבודת ה' בשמחה

אמר הקב"ה אתם משמרים את המצוות ותשמחו בהם אני מוסיף בכם שמחה שנאמר ויספו ענינים בה' שמחה. (מדרש תנחומא)

כתיב לעבוד עבודה עבודה (במדבר ד. מז) לכאורה קשה כפל הלשון "עבודת עבודה", אלא משום שכדי לעבוד את ה' צריך להיות בשמחה כדכתיב "עבדו את ה' בשמחה", ובודאי הכהנים שעושים העבודה צריכים להיות בשמחה וזה שאמר הכתוב "לעבוד עבודת עבודה", שבזו יכולין לעבוד.

מזמור לתודה הוא שבח גדול מאד ובודאי ראוי לאומרו בהתלהבות גדול ושמחה עצומה מאד, וגם שבמזמור זה מבואר שעבודת הבורא יתבר ויתעלה היא דוקא בשמחה כמו שכתוב עבדו את ה' בשמחה. ודבר זה מתורת משה רבינו ע"ה למדנו כמה שכתוב משנה תורה (דברים, כח, מז) תחת אשר לא עבדת את ה' אלוקיך בשמחה ובטוב לבב, ואיידי דאתי מדרשא בזהר הקדוש חביבא עלי על כן אעתיק לפניך גם כן מאמר קצר מזהר הקדוש וזה לשונו מאן דפלך מגו אהבה אתדבק באתר עלאה לעילא ואתדבק בעלמי דאתי וכו' (מי שעובד מתוך אהבה מתדבק במקום עליון למעלה ומתדבק בקדושה של עולם הבא וכו').

(יסוד ושורש העבודה חלק א' דף קעט)